

Globala utmaningar – lokala svar?

av Hillevi Helmfrid¹ och Johanna Björklund².

Till avsnitten om psykosocial hälsa har Jonas Himmelstrand³ bidragit med textunderlag.

Vi människor står idag inför vår största utmaning någonsin. I hela vår historia har civilisationer världen över kommit och fallit. Den avgörande skillnaden idag är att hotet är globalt, det handlar om något så fundamentalt som vårt klimat, om tillgången på energi, och om hälsan hos hela det globala ekosystemet. De förändringar som behövs för att vända utvecklingen kommer att påverka alla delar av våra liv, de kräver eftertanke och ett förändrat sätt att se på oss människor och vårt förhållande till varandra och till naturen.

Klimatet

Det råder inte längre någon tvekan om att människan påverkar jordens klimat. Varje ny rapport från FNs klimatpanel (IPCC) beskriver situationen som allvarligare än vi tidigare trott. I rapporten som kom i början av 2007⁴ meddelades att jordens medeltemperatur höjts med 0,76°C i genomsnitt sedan industrialismens barndom. För 2100 presenterar IPCC olika scenarier som ger mellan 1.4 och 5.7°C uppvärmning (med år 2000 som basår, www.ipcc.ch). Senast vi hade 6°C uppvärmning var för 250 miljoner år sedan. Då dog 90% av alla djur och växtarter ut.⁵

I rapporten som kom i november 2007 fastslår IPCC att vi inom några få år behöver ändra kurs radikalt vad gäller utsläppen av växthusgaser för att inte fortsätta den inslagna vägen på full fart mot en ökning med 4°C, eller mer, i genomsnittlig uppvärmning. Till detta måste man lägga självförstärkande effekter av uppvärmningen som kan resultera i en okontrollerbar ökning till runt 6°C om vi väntar för länge med kursändringen. Redan nu förstärks uppvärmningen av att snö- och istäcket minskar i polarområdena och därmed reflektionen av solljus. Andra effekter som kan komma att accelerera klimatförändringen om uppvärmningen ökar med mer än 2°C är ytterligare koldioxidutsläpp till följd av att skogarna börjar dö av torka. Metanutsläpp från tinande tundra och metanhydrat som frigörs från havsbottnarna när havstemperaturen höjs förväntas också bidra till en accelererande uppvärmning.^{6,7}

1 Processledare, agronom och konsult i Hållbar Utveckling (www.hillevihelmfrid.com)

2 Agr.Dr. och forskare på Sveriges lantbruksuniversitet med fokus på lantbrukets hållbarhetsfrågor.

3 Författare och mentor i personlig utveckling (www.jhmentor.se)

4 IPCC, 2007a. Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working group II. Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fourth Assessment Report. Summary for Policymakers.

5 Benton, M. 2003. When life nearly died: The greatest mass extinction of all time Thames & Hudson Ltd, London.

6 Steffen, W. 2005. Slumbering giants, föredrag vid Albaeco, Stockholm hösten 2005.

<http://www.google.com/custom?q=slumbering+giants&sa=S%F6k&domains=albaeco.com&site=search=albaeco.com>.

Det är viktigt att komma ihåg att klimatet är ett system som är buffrat, vilket innebär att det finns en eftersläpning mellan utsläpp och temperaturhöjning. De senaste decenniernas utsläpp har vi fortfarande inte fullt ut sett symptomen av. Även om vi idag slutar tvärt med att släppa ut växthusgaser kommer temperaturen att öka fram till omkring 2050.⁸

En uppvärmning går alltså inte att undvika. Den är ett faktum som vi behöver anpassa våra liv och samhällen till. Samtidigt måste vi minska utsläppen för att undvika de katastrofscenarier som annars blir verklighet.

Vi måste göra stora minskningar inom de närmaste 10 åren för att inte temperaturen ska stiga till mer än 2°C 2050, oavsett hur mycket vi än tänker minska senare. Till 2050 handlar det om en minskning av utsläppen med 70-80%. Detta ska jämföras med dagens trend som förlängd innebär en *ökning* med 240 % till år 2050. Det handlar alltså om en total kursändring.

Redan vid en måttlig uppvärmning har vi för svensk del att se fram emot hela vintrar med novemberväder, medan torka kan bli ett problem på sommarhalvåret. Extrema väderhändelser blir allt vanligare. I andra länder blir problemen svårare. De områden runt vändkretsarna som redan idag är torra förväntas bli ännu torrare. Uppskattningar ger vid handen att vissa områden i Afrika år 2020 kan stå med halverade skördar i spåren av de globala klimatförändringarna⁹. I de lägst belägna områdena i Bangladesh, där det idag bor 35 miljoner människor, har översvämningar redan förorsakat två års missväxt och akut brist på färskvatten.¹⁰ Exempelen kan göras många. Idag bor över en miljard människor i områden som kommer att behöva överges på grund av översvämning eller torka före 2050.¹¹ Frågan är vart dessa människor ska ta vägen och vad de ska leva av.

De effekter som är allra svårast att förutsäga utgör också det allvarigaste hotet – påverkan på arter och ekosystem. Klimatpanelen menar att 20-30 % av alla arter kan vara utrotade redan vid en ökning med 2-3°C. Denna storskaliga ekologiska förändring är redan på gång och den börjar märkas även i vår vardag. Fågelkännare varnar för en "tyst vår" i år när flyttfåglarna inte hinner förändra sina flygrutter i takt med förändringarna som sker i de ekosystem där de söker föda under flytten.¹²

7 Lynas, Mark. Sex grader – Vår framtid på en varmare jord. Ordfront förlag 2007.

8 IPCC, 2007. Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working group II. Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fourth Assessment Report. Summary for Policymakers.

9 IPCC, 2007. Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working group II. Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change Fourth Assessment Report. Summary for Policymakers.

10 Ordfront Magasin juni 2007.

11 IPCC, 2007. Impacts, Adaptation and Vulnerability. Working group II. Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change.

12 Dagens eko. Januari 08.

Oljan

Den magiska gränsen för oljepriset, 100 dollar per fat, passerades under julhelgen 2007 - en "fantasisumma" för bara några år sedan. Priset ligger nu och pendlar mellan 90 och 100 dollar. För tio år sedan låg priset på 12 dollar fatet. Sedan 2005 har världsmarknadspriset fördubblats utan att detta knappt kommenterats i svenska media. Inte har det märkts på svenska bensinpriser heller. Av två skäl; Dels har dollarn fallit i förhållande till kronan, dels minskar andelen av priset som utgörs av koldioxidskatt i och med att denna är fastställd per liter och inte som en procentsats. Fortsatt prisstegring kommer dock att bli kännbar även i Sverige.

Sedan oljeutvinningen började i stor skala efter andra världskriget har den mängd olja som extraheras varje år varit större än föregående år. Sedan tre år ligger vi dock kvar på samma nivå, 84 miljoner fat per dag. Detta kan vara en indikation på att vi redan nått den så kallade oljetoppen, d.v.s. den tidpunkt då oljan p.g.a. reell fysisk knapphet blir allt dyrare att utvinna, varför utvinningen kommer till en platå, för att därefter minska.^{13,14} Av dessa 84 miljoner fat exporteras idag ca 40 miljoner fat. Trenden är att den inhemska oljekonsumtionen i producentländerna ökar. Det finns anledning att förvänta sig att i takt med att tillgångarna sinar så minskar den mängd olja som bjuds ut på världsmarknaden snabbt till noll, medan producentländerna behåller resterande olja för inhemsk konsumtion.¹⁵ En sådan utveckling skulle innebära stora förändringar för alla länder som är beroende av oljeimport, t ex Sverige. Allra tydligast är vårt fossilbränsleberoende i transportsektorn. Men all produktion av varor och tjänster kommer att påverkas vid stegrade oljepriser eftersom oljan finns med direkt eller indirekt i alla verksamheter. Inte minst i livsmedelsproduktionen.

Man kan tycka att sinande oljetillgångar är någonting positivt i förhållande till ovan beskrivna klimathot. Tyvärr är det inte så enkelt. Det är allt för lockande att ersätta olja med kol, vilket innebär fördubblad klimatpåverkan per nyttig energi. Liknande problematik finns med tjärsand, oljegrus och andra fossila alternativ där energin som krävs för att extrahera dessa relativt otillgängliga resurser gör att den totala klimatbelastningen per nyttig energienhet i slutänden orimligt stor. Utvinning av metanhydrater från havsbotten innebär likaså ett stort hot mot klimatet. En annan riskfylld och ändlig energikälla är kärnkraften som kräver rigorösa säkerhetsarrangemang som också kostar energi att upprätthålla.

Medvetenheten om sinande oljetillgångar har väckt ett stort intresse för bioenergi. Detta är positivt men man ska veta att bioenergin totalt sett inte kan komma i närheten av att ersätta den drivkraft som vi idag får från de fossila källorna. Detta på grund av att de biologiska resurserna till skillnad från de fossila är glesa, utspridda och flödesbegränsade. Det vill säga: När vi vill ha mer olja är det bara att låta pumparna gå snabbare (så länge oljan finns kvar i riklig mängd). Vi kan inte på motsvarande sätt öka

13 Reserve driven forecasts for oil, gas and coal and limits in carbon dioxide emissions; Peak Oil, Peak Gas, Peak Coal and Peak CO2" by Kjell Aleklett for the OECD

http://www.tsl.uu.se/uhdsg/Publications_swe.html

14 Robelius, Fredrik (2007). Giant Oil Fields - The Highway to Oil: Giant Oil Fields and their Importance for Future Oil Production.

<http://urn.kb.se/resolve?urn=nbn:se:uu:diva-7625> (2008-02-12)

15 (www.peakoil.net)

solinstrålningen eller vattnets flöde i älvarna. Här är det istället ekosystemens hälsa som är avgörande för produktionskapaciteten.

Inte ens Sverige som är så glesbefolkat och har så gott om skog skulle kunna driva dagens bilpark med råvara från skogen.¹⁶

Ekosystemens hälsa

Ekosystemen förser oss dagligen med livsviktiga tjänster: Vattenförsörjning, näringsrecirkulation, jordmånsbildning, motverkande av erosion, inbindning av växthusgaser, genetisk variation, pollinering, klimatbuffring, symbios och interaktion mellan organismer, etc.¹⁷ Vi har en tradition av att ta dessa ekosystemtjänster för givna.

Nu när vi mer än någonsin skulle behöva dem är cirka 60% av alla ekosystemtjänster starkt hotade eller används på ett ohållbart sätt. Det är en av de viktigaste slutsatserna av det enorma kartläggningsarbetet i den av FN initierade "Millennium Ecosystem Assessment", där man studerade ekosystem och deras hälsa i 95 länder, bland annat Sverige. Några av de tjänster som hotas är havens produktionskapacitet, vår försörjning av färskvatten, underhåll av genetiska resurser viktiga för bl.a. matproduktion och för naturens reglering av sjukdomar och skadedjur, samt naturens förmåga att mildra naturkatastrofer.¹⁸ Rapporten har sammanfattats med orden:

*Livets väv på planeten blir allt tunnare.*¹⁹

Förlusterna får nu också direkta ekonomiska konsekvenser. Lantbrukare i USA har blivit varse att en tjänst som man alltid tagit för given, pollinering, inte längre är självklar, vilket orsakar minskade skördar och kostnader för att placera ut tambin.²⁰ I Sverige hotas en tredjedel av de vilda biarterna av utrotning²¹.

Takten i artutrotningen är högre än någonsin och den största anledningen är att *hela livsmiljöer* försvinner. Globalt sett är kanske världshaven och de tropiska regnskogarna de mest hotade systemen. Att dessa system ligger utanför Sveriges gränser innebär inte att vi inte har möjlighet att påverka. Genom att ställa om vår djurproduktion till att bli mer självförsörjande på foder minskar vårt bidrag till utfiskning för fiskmjöl och regnskogsskövling för sojaodling. Vad vi väljer att äta för fisk kan också spela en stor roll. Den sammanlänkade globala ekonomin medför ett stort ansvar. Lokal utveckling kan inte längre frikopplas från den globala.

16 Helmfrid, H., A. Haden. Efter Oljetoppen. Hur bygger vi beredskap när framtidsbilderna går isär? 2005 (www.cul.se)

17 SNF, Naturen till vår tjänst. 2000

18 Various. 2005. Millennium Ecosystem Assessment. Ecosystems and Human Well-being. Synthesis. Island Press.

19 <http://www.omvarldsbilder.se>, Omvärldsbilder sammanställs av Leif Ohlsson vid Institutionen för freds- och utvecklingsforskning, Göteborgs Universitet

20 Pimentel, D.C., C. Wilson, R. McCullum, P. Huang, J. Dwen, Q. Flack, T. Tran, T. Saltman, and B. Cliff. 1997. Economic and environmental benefits of biodiversity. *BioScience* 47:747-758

21 Linkowski, W.I., B. Cederberg, and A.L. Nilsson. 2004. Vildbin och fragmentering. Svenska Vildbiprojektet vid Artdatabanken, SLU & Avdelningen för Växtekologi, Uppsala Universitet, Uppsala.

Parallellt med bristen på olja i världen accelererar bristen på rent sötvatten. Flera faktorer samspelar. Förstörda ekosystemtjänster är en orsak, exempelvis avskogning och torrläggning av våtmarker som tidigare skött naturlig vattenrening. En än mer akut vattensituation kan uppkomma genom klimatförändringarna. En glaciäravsmältning förväntas först leda till några decenniers översvämningar och därefter till absolut vattenbrist i takt med att glaciärer i Himalaya, Alperna, Anderna osv försvunnit helt. I låglänta områden får vi inträngande saltvatten genom höjning av havsnivån (Holland, Bangladesh, Australien). Vattenbristen kommer att hämma livsmedelsproduktionen i stora delar av världen.

Förutsättningarna för att kunna lösa klimatproblemet och energikrisen i oljebristens spår genom övergång till biobränsle kommer att begränsas av att ekosystemen i många kvalitativa hänseenden redan idag är överansträngda. För att bioenergispåret ska utgöra en del av en hållbar lösning måste produktionen ske i sådan skala och med sådana metoder att den inte utgör ytterligare hot mot biologisk mångfald, vattenhushållning, markens bördighet och ekosystemens inbindning av växthusgaser. Samt att den sker på mark som inte behövs för livsmedelsproduktion. Ekvationen kommer att vara svår att få gå ihop. Befolkningstillväxten gör att vi behöver producera *mer* livsmedel för vart år. Uppskattningar visar att vi under de kommande 50 åren behöver producera lika mycket livsmedel som vi gjort under de gångna 10 000 senaste åren sammanlagt! Denna otroliga matematik förklaras av att vi befinner oss på den branta delen av en exponentiell kurva.²²

Sammantaget pekar denna bild på att vi i framtiden kommer att behöva anpassa samhället till en väsentligt lägre energiförbrukning än vad vi varit vana vid under det senaste halvsekle. Vi behöver också ge betydligt mer utrymme åt de ekologiska processerna – jordens livgivande system – som är avgörande för att vi ska kunna leva och för vårt välbefinnande.

Klyftorna vidgas

De ovan beskrivna problemen med resursuttömning och miljöförstöring är baksidan av efterkrigstidens snabba (oljedrivna) välståndsutveckling. Dessvärre är framsidan av medaljen nog så problematisk som baksidan.

Välståndet i världen är extremt ojämnt fördelat. I FNs World Development Report från 1998 kunde man läsa att trots att världsekonomin sexfaldigats mellan 1950 och 1998 så konsumerade det genomsnittliga afrikanska hushållet år 1998 20% mindre än 25 år tidigare. Under perioden 1960 till 1998 fördubblades klyftan mellan världens rikaste och världens fattigaste femtedel av befolkningen. 1998 stod den rikaste femtedelen av världens invånare för 86%, medan den fattigaste femtedelen stod för 1.3% av den privata konsumtionen.²³

22 Adeel. Zafar: "Between Hungry People and Climate Change, Soils Need Help," Environmental New Service, August 31, 2007, www.ens-newswire.com/ens/aug2007/2007-08-31-03.asp

23 UNDP, Human Development Report 1998. (<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1998>)

På senare tid hör vi ofta att klyftorna minskar. Det man då syftar på är att antalet personer under FNs fattigdomsgräns (1dollar/dag) har minskat. Detta betyder dock inte att klyftorna minskar. Den absoluta majoriteten av jordens invånare befinner sig nämligen strax över fattigdomsgränsen och vi rika har blivit allt rikare.²⁴

UNDP presenterar inte längre sin statistik på ett sätt som kan jämföras med tidigare år. Nu används istället den så kallade gini koefficienten. Ginikoefficienten anger den mängd välstånd som skulle behöva förflyttas för att nå en helt jämn fördelning. En ginikoefficient på 0 motsvarar en helt jämn fördelning medan en koefficient på 1 innebär att en procent av befolkningen har allt och övriga 99% inget. Världens ginikoefficient ligger idag på 0,66 vilket innebär att fördelningen i världen som helhet är mer ojämn än fördelningen i ett land som t ex Brasilien, ett av världens mest ojämlika länder (ginikoefficient 0.61).²⁵

Även om definitionen av global inkomstskillnad är otydlig och det finns motsägelsefulla trender så råder det en omfattande konsensus om att nivåerna i orättvisorna är groteska. Detta har inte ändrats.²⁶

Den som vill veta var han/hon själv befinner sig på denna skala kan göra det på (www.globalrichlist.com/index.php).

Man behöver inte vara vän av millimeterrättvisa för att förstå att detta är ett ohållbart system. I en värld där välstånd och inflytande är extremt ojämnt fördelat finns naturligtvis grogrund för konflikter. Extrem fattigdom parat med bristande etik är också förutsättning för människohandel, slavliknande arbetsförhållanden och andra grova kränkningar av mänskliga rättigheter som vi med fasa läser om i tidningarna.

Inte nog med att en miljard människor lever under fattigdomsgränsen och ännu fler bara strax ovanför den. Samma människor är de som också drabbas hårdast av miljöförstöring och resursuttömning, utan att ha varit del av orsaken. Fattiga människor lever i högre grad i marginalområden som hotas av översvämning eller torka i klimatförändringens spår. De lever oftare i direkt beroende till den lokala resursbasen och blir därför snabbare och mer direkt påverkade när ekosystem överexploateras och förgiftas. De har p.g.a. sin fattigdom färre utvägar och valmöjligheter.

Nu ska vi komma ihåg att den sneda fördelningen har fördjupats under en period då världsekonomin femtonfaldigats (från 1950 till idag) och teoretiskt alla möjligheter har funnits för att fördela tillväxtens frukter.²⁷ Hur ska det då inte bli "när krubban blir tom"?

Vi får en rad nya delikata frågor att ta tag i: Ska jordbruksmarken i Syd användas till att producera livsmedel för de människor som bor där eller ska den användas för att producera drivmedel till bilar i Nord?²⁸ I och med att biodrivmedel blivit en internationell

24 www.gapminder.se

25 UNDP, Human Development Report 2003. (<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2003>)

26 UNDP, Human Development Report 2003. (<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr2003>)

27 EcoSensus nr.1, 2004, www.albaeco.com/ecosensus/ecosensus1-04.pdf

28 Här åsyftas det socioekonomiska begreppet Nord resp. Syd, jfr. i-land resp. u-land.

handelsvara, företrädesvis producerad i Syd och konsumerad i Nord står 800 miljoner bilisters vilja att byta innehållet i tanken och fortsätta köra som förut i direkt konflikt med två miljarder fattiga människors behov att stilla sin hunger.²⁹ Vad har vanliga människor i Syd att sätta emot när både mark och vatten köps upp av anonyma företag utan lokal förankring?³⁰

Denna världsordning innebär naturligtvis inte bara en serie humanitära katastrofer utan också en grogrund för fundamentalism, terror, krig och krigsliknande situationer.

I den bästa av världar?

Sverige är ett av världens rikaste länder och vår materiella välfärd har aldrig varit större. Etablerade välstånd indikatorer (t ex utbildning, jämställdhet, medellivslängd) pekar till Sveriges fördel i internationella jämförelser. Mot den bakgrunden skulle man kunna förvänta sig att finna ett friskt, lyckligt och tillfreds folk.

Tyvärr är det inte så. I hela västvärlden växer istället den psykosociala ohälsan, främst bland barn och ungdomar. Allt fler unga söker hjälp hos BRIS.³¹ Förskrivningen av psykofarmaka till tonåringar ökar. Våldet kryper ner i åldrarna, allt fler barn är överviktiga eller underviktiga, antalet bokstavsdiagnoser ökar, alkoholkonsumtionen ökar, osv.³² Från läkarhåll har varningar kommit om att den generation som växer upp idag kan bli den första i modern tid med kortare medellivslängd än föregående generationer.

Den psykiska ohälsan hos unga ökar till och med snabbare i Sverige än i elva jämförbara europeiska länder. Svenska flickors psykiska ohälsa tredubblades under perioden 1986-2002. Det handlar om bl. a. om regelbundna besvär i form av oro, nedstämdhet, sömnbesvär, trötthet, anspänning och värk, som 40% av flickorna har flera gånger i veckan.³³ Bara 30% av de 15-åriga flickorna trivs mycket bra med livet just nu, jämfört med 50% för 15 år sedan. Men även yngre flickor mår sämre än pojkarna och sämre än för 10-15 år sedan.³⁴ Är flickor och unga kvinnor vårt samhälles känslspröt?

Inte heller alla vuxna mår bra. Sjuktalet ökar, främst bland kvinnor, likaså antalet vuxna med sömnsvårigheter och andra stressrelaterade symptom. Föräldrar är den grupp som upplever mest tidspress och den sammanlagda arbetstiden för föräldrar till barn i skolåldern har ökat med 10 timmar i veckan under de senaste 30 åren.³⁵

29 Lester Brown, World Watch Institute, citerad av Richard Heinberg: What will we Eat as the Oil Runs Out, inledningsföreläsning vid Ekokonferensen 22 november 2007 i Norrköping.

30 Se www.swedwatch.org för att veta mer om svenska företags jakt på mark i Afrika för biobränsleproduktion.

31 Brisrapporten 2008. (<http://www.bris.se/?pageID=230>)

32 Himmelstrand, Jonas. Att följa sitt hjärta – i jantelagens Sverige, 2007, s 305. Författaren ger åtskilliga källhänvisningar. Boken ger i övrigt en läsvärd och ingående beskrivning av den psykosociala ohälsan idag, dess orsaker och förslag till lösningar.

33 Källa: SOU 2006:77. Ungdomar, stress och Psykisk ohälsa. (<http://www.regeringen.se/sb/d/108/a/67472>)

34 SCBs indikatorer för hållbar utveckling

35 Larsson, Jörgen. Om föräldrars tidspress – orsaker och förändringsmöjlighet. En analys baserad på Statistiska Centralbyråns tidsdata. Forskningsrapport nr 189, Sociologiska institutionen Göteborgs universitet.

Samtidigt överträffar vi varje år oss själva när det gäller materiell konsumtion. Varje generation har haft nästan dubbelt så hög materiell levnadsstandard som sina föräldrar och ändå är vi inte nöjda. Den summa pengar som krävs för att vi ska vara ekonomiskt tillfredsställda ökar hela tiden i takt med tillväxten.^{36,37}

Trots att det materiella välståndet ökar blir vi inte lyckligare. En studie som gjordes på 1990-talet i USA visade att sambandet mellan inkomst och självupplevd lycka var starkt fram till omkring 1957. Därefter fortsätter inkomstnivån att stiga medan andelen människor som upplever sig själva som mycket lyckliga ligger kvar på 1950 års nivå.³⁸ I Sverige kan vi se ett liknande mönster. Här skilde sig kurvorna åt på 60-talet.

Ekologisk och social kris – två sidor av samma mynt?

Mary E. Clark, professor, biolog och erfaren konfliktlösare är en av dem som hävdar att de allt allvarigare psykosociala problemen och miljöproblemen, är två sidor av samma mynt som måste hanteras parallellt. Lika viktigt som att hitta resursbevarande tekniska lösningar är att människor enskilt och tillsammans på alla nivåer i samhället reflekterat kring vårt förhållande till varandra och till naturen och kring meningen med att vara människa. Detta för att vi ska komma ur den onda cirkel där vi löser ett problem i taget och ständigt skapar nya, fler och svårare problem.³⁹

På miljöområdet har lösningar ofta givit upphov till nya problem. Påtagliga och lokala problem har fått tekniska lösningar som i sin tur bidragit till nya svårupptäckta, globala och mer komplexa miljöproblem, med lång fördröjning mellan orsak och verkan. Vi har länge varit blinda för de inbyggda systemfel som industrisamhället bygger på.⁴⁰ Vår påverkan på det globala klimatet är nu det tydligaste exemplet på denna blindhet. Det finns inga enkla lösningar eftersom klimatpåverkan hänger intimt samman med energianvändning, d.v.s. med allt vi företar oss.

Risken är att om vi fortsätter att tänka på det vanliga sättet så kommer vi att föreslå "lösningar" för klimatet som går ut över biologisk mångfald och ekosystemens hälsa – och då är vi verkligen och sågar i den gren vi sitter på. Lika stor är risken att vi försöker avvärja de hot som är påtagliga för oss med åtgärder som sker på bekostnad av de fattigaste invånarna på planeten. Båda dessa tendenser ser vi redan många oroande exempel på.

Vi behöver utveckla nya förhållningssätt och ett nytt sätt att tänka – det brådskar. Vi behöver träna oss i att förstå grundläggande systemfel och upptäcka bakomliggande mönster. Först då får vi också syn på de verkliga lösningarna,

36 Alvesson, M. 2007. Konsumera mera – dyrköpt lycka. Formas Fokuserar (www.formasfokuserar.se)

37 Kasser, Tim. The high price of materialism.

38 Deborah DuNann Winter, 1996. Ecological Psychology, Healing the split between planet and self. Lawrence Erlbaum Associates. Inc. New Jersey.

39 Mary E. Clark, 2005. In search of human nature. Routledge, Oxon.

40 Holmberg, John. Socio – Ecological Principles and Indicators for Sustainability. Institutionen för fysisk resursteori, Göteborgs Universitet och Chalmers Tekniska högskola. 1995. (Avhandlingen visar hur linjära materialflöden leder till miljöproblem. Klimatförändringarna är endast ett symptom på detta mer grundläggande systemfel)

d.v.s. sådana som ger positiva synergieffekter på många områden. De ekologiska och de sociala dimensionerna av mänsklighetens kris behöver därför finnas med i samma bild.

Även om det länge har skrivits och sagts mycket om *att* ekologisk och social hållbarhet behöver gå hand i hand, är samhället långt ifrån att ha en gemensam bild av *hur* sambanden ser ut. Utan att göra anspråk på att leverera en komplett bild vill vi peka på några samband mellan ekologisk och social ohållbarhet som vi kan avläsa i vårt land på 2000-talet.

Välstånd kostar tid

Den sociala normen idag är att arbeta heltid. Det innebär att det finns mindre tid än tidigare till nära relationer och till relationer i lokalsamhället. Det sociala "kittet" i lokalsamhället minskar.

Forskning på föräldrars upplevda tidspress visar inte bara det uppenbara, att föräldrar som förvärvsarbetar mycket lider av inre konflikter då tiden inte räcker till för barnens behov och hushållsarbetet. Något mer överraskande visas också att en hög konsumtionsnivå i sig leder till upplevd tidspress. Vid högre inkomster blir fritiden mer "varuintensiv" vilket kräver tid för reparationer, underhåll osv.⁴¹

Om ohälsan bland vuxna har ett samband med upplevd tidspress och konsumtionen i sig bidrar till tidspress väcker detta frågor om underliggande drivkrafter.

Mindre utrymme för anknytning

Psykologisk forskning (inom anknytningspsykologin) och biologisk forskning (inom neurobiologin) tecknar från var sitt håll samma bild: Vi människor fungerar väsentligt mycket bättre med människor som vi känner anknytning till. Och förmågan att knyta an emotionellt till andra människor grundläggs under våra första levnadsår.^{42,43,44 45}

Enligt den amerikanske hjärtläkaren Dean Ornish är goda nära (anknutna) relationer den viktigaste hälsofaktorn, viktigare än alla andra hälsofaktorer (motion, rökning, kostvanor, stress, gener, mediciner, medicinska ingrepp...) tillsammans.⁴⁶ Barn som fått mycket närhet och kroppskontakt samt haft en obruten kontakt med de viktigaste anknytningspersonerna under småbarnsåren utvecklar fler receptorer för att ta hand om och oskadliggöra stresshormonet kortisol. Brister i anknytningen kan t ex leda till livslångt lägre stresstolerans, försvagat immunförsvar, sämre självkänsla och minskad social kompetens.^{47,48,49} Även under tonårstiden kan brist på anknytning till vuxna,

41 Larsson, Jörgen. Om föräldrars tidspress – orsaker och förändringsmöjlighet. En analys baserad på Statistiska Centralbyråns tidsdata. Forskningsrapport nr 189, Sociologiska institutionen Göteborgs universitet.

42 Karen, Robert. *Becoming Attached – First Relationships and How They Shape Our Capacity to Love.*

43 (red) Green, Marci and Marc Scholes. Attachment and human survival.

44 ... Level of Oxytocin in Pregnant Women Predicts Mother-child Bond. Association for Psychological Science (2007, Oct 16)

45 Människan är ett udda däggdjur såtillvida att det nyfödda barnets hjärna endast har 25 procent av sin slutvikt. Under de två första åren skapar barnets hjärna sig själv med hjälp av omvärlden. Man skulle kunna säga att vi egentligen inte är födda förrän i tvåårsåldern.

46 Ornish, Dean. Kärlekens läkande kraft.

47 Kihlbom, Magnus. Om små barns behov och utveckling. Myndigheten för skolutveckling.

48 Himmelstrand, Jonas. Att följa sitt hjärta i jantelagens Sverige. 2007

försvåra ungdomars utveckling till ansvarsfulla vuxna.⁵⁰ God anknytning kräver tid tillsammans - både kvantitetstid och kvalitetstid.

Funktionsindelade liv

Vårt nuvarande samhällsarrangemang där familjer splittras på dagtid för att endast ha några få timmar på kvällar och helger till den viktiga anknytningen innebär en påfrestning på både barn och vuxna, i synnerhet för de små barnen. Allt fler röster hörs nu om att den ökade psykosociala ohälsan hos unga hänger samman med brist på föräldratid^{51,52,53}

Våra funktionsindelade liv är också resurskrävande t ex genom att hemmen, där ingen vistas på dagtid, står uppvärmda och en tidspressad tillvaro ofta kräver bilkörning mellan vardagens alla hållpunkter.

I ett lokalsamhälle som är avfolkat på dagtid kan det vara svårt att hålla liv i det lokala civilsamhället. Det blir allt svårare att engagera människor i ideellt arbete för lokal utveckling när funktionsidentitet blir viktigare än platsidentitet.

Vi utnyttjar inte hela vår mänskliga potential

Hjärnforskare har under de senaste decennierna hävdats att vårt utbildningssystem är ensidigt och inte utvecklar hela hjärnan.^{54,55} Det logiska, linjära och analytiska överbetonas medan förmåga till syntes utvecklas bristfälligt. Detta är extra allvarligt i en tid då vi överskjöljs av information. Förmåga till syntes (som innebär att sätta samman och urskilja mönster) är en mer avancerad intellektuell förmåga än analys (som innebär att plocka isär och titta på delarna). Förmågan till syntes behöver göra bruk av det analytiska tänkandet i kombination med intuitiva, känslomässiga och konstnärliga förmågor. Modern hjärnforskning visar tydligt att det emotionella och det logiska är mycket mer sammanvävt i hjärnan än vad våra utbildningssystem ger uttryck för. Tänkande av hög klass kräver emotionell närvaro. Enligt hjärnforskaren Matti Bergström kan denna brist i vårt utbildningssystem även skapa så kallade "värdeinvalidier": människor med ett handikapp i värdefrågor, människor som har svårt att välja och att se helheter vilket kan leda till svårighet att ta ansvar. Bergström ställer frågan om inte vår oförmåga att se och hantera de globala miljöproblemen just hänger samman med denna slagsida i vårt sätt att använda hjärnan.

Långt kvar till jämställdhet på lika villkor

Jämställdhetsarbetet har givit kvinnor tillträde till traditionellt manliga sfärer och kommit en bit på väg när det gäller att utjämna löneskillnader. Men på en mer grundläggande nivå har jämställdhetsarbetet ännu inte lyckats ändra på att mannen och de traditionellt manliga egenskaperna, värderingarna, förmågorna och sysselsättningarna står som

49 Gerhardt, Sue. Why Love Matters – How affection shapes a baby's brain.

50 Neufeld, Gordon och Gabor Maté Hold On To Your Kids – why parents need to matter more than peers.

51 Himmelstrand, Jonas. Att följa sitt hjärta i jantelagens Sverige. 2007

52 BRIS rapport 2008.

53 Neufeld, Gordon och Gabor Maté Hold On To Your Kids – why parents need to matter more than peers.

54 Russell, Peter. Boken om hjärnan – lär känna och använda den.

55 Bergström, Matti. Neuropedagogik.

norm för samhället. De egenskaper, värderingar, förmågor och sysselsättningar som traditionellt förknippats med kvinnor är fortfarande nedvärderade i vårt samhälle.

En följd av uppvärderingen av det traditionellt manliga är att vi skapat ett samhälle som ger många människor ett allt för begränsat utrymme att utveckla nära relationer med barn. Människor som saknar nära relation med barn saknar också en intim relation med framtiden bortom den egna levnadshorizonten, vilket påverkar motivationen att motverka t ex klimatförändringarna.

Mäns livsstil är dessutom rent konkret mer miljöbelastande än kvinnors. De reser mer, äter mer kött, och föredrar oftare bilen. Dessa värderingar och prioriteringar genomsyrar också beslutande organ. Det visar tydligt den rapport som UD-kvinnan Gerd Johnsson-Latham skrivit till miljövårdsberedningen.⁵⁶

Morgondagen kräver mer

Oavsett vad vi gör idag kommer barn, ungdomar och unga vuxna inom sin livstid att behöva hantera ekologiska, och med dessa sammanhängande sociala, problem av en omfattning som människan aldrig stått inför. En förutsättning för att kunna förhålla sig ansvarigt och förebyggande i förhållande till de globala hoten är att man själv mår bra. Mer än någonsin kommer det att behövas människor med självkänsla, kreativitet, livsglädje, samarbetsförmåga, helhetsförståelse och medkänsla. Mot den bakgrunden är det dubbelt allvarligt att den uppväxande generationen i många av dessa avseenden får en dålig start.

Vi har skapat en kultur som döljer nedvärderar naturliga ingångar till en intuitiv och empatisk förståelse av vår omvärld. Sådana ingångar skulle kunna t ex vara: stillhet, förundran, skönhet, poesi, närvaro och djupa mänskliga möten.

En levande och ständigt närvarande känsla av förbundenhet med varandra och med naturen är troligtvis den viktigaste källan till kraft och riktning för omställningsarbetet. Vad vi behöver mer än någonsin är att på djupet utforska vilka vi är och var vi befinner oss. Den brasilianska befrielsesteologen Leonardo Boff har poetiskt och målande beskrivit vad han tänker att det är att vara människa:

Inte enbart de fattiga och förtryckta ropar efter befrielse utan även vattnet, skogarna, marken. De ropar därför att de är ständigt anfallna. De ropar för att deras självbestämmanderätt och verkliga värde inte erkänns.

[...]

Vi behöver göra klart för oss hur häpnadsväckande det är att vi alls finns till. [...] Vi börjar nu upptäcka att vi tillhör en familj som är skingrad över hela vår Jord. Men inte en enad, vördnadsfull, tacksam och fullt utvecklad familj, utan snarast av en grupp rebelliska, omogna och bråkiga barn. [...] Den biologiska utvecklingen har stärkt vår

⁵⁶ ”En studie om jämställdhet som förutsättning för hållbar utveckling - Vad vi vet om i vad mån kvinnor globalt lever mer hållbart än män, avger ett ekologiskt fotavtryck som är mindre och orsakar mindre mängd klimatförändringar”. (<http://etc.se/artikel/15898/maen-foerstoer-planeten>)

förmåga att tänka och vara kreativa och vår hjärna kan idag [...] på ett ögonblick förändra något som skulle krävt miljoner år för evolutionen att åstadkomma. Detta ger oss ett stort ansvar. Universum och Jorden upplever idag sig själva genom oss, ser sin ousägliga skönhet, hör sin musik, delar med sig av sin mystik, tänker i självinsikt, varseblir sitt inre och älskar allt passionerat. Det är för att göra detta möjligt som människor blivit till. Hittills har vi inte fyllt vår uppgift särskilt väl, inte på grund av att vi är goda eller onda utan snarare därför att vi är omogna och inte medvetna om vår egentliga uppgift.⁵⁷

Vägar framåt

Det bör vid det här laget stå klart att ökad materiell konsumtion varken är ekologiskt möjlig eller psykologiskt önskvärd. Vi behöver därför snarast överge ekonomisk tillväxt som mått på en eftersträvansvärd samhällsutveckling. Men vi kan inte leva i ett vakuum.

Vi behöver formulera nya visioner. Vi behöver nya bilder, nya metaforer och nya berättelser om framtiden.⁵⁸ Eftersom det som vi mest av allt fokuserar på också ofta är det som inträffar, är det livsviktigt att fokusera just på de positiva visionerna.⁵⁹

Samtidigt behöver vi naturligtvis också ha problembilden klar för oss och inte hemfalla till en naiv optimism, som ett uttryck för förnekelse eller förringande av problemen.

En viktig del av omställningsarbetet kommer att handla om att bereda känslomässigt rum för både hot och hopp. Många av oss behöver troligtvis först gå igenom en sorgprocess innan vi kan släppa det gamla målet ekonomisk tillväxt och börja formulera nya mål och visioner. Psykiatrikern Elisabeth Kübler-Ross beskriver sorgarbetet i fem faser: förnekelse, ilska, förhandling, depression, och acceptans. Hoppet bär oss genom processen och ger energin till omställningsarbetet. (se bilaga)

Omställningsarbetet blir en spännande process där allas unika och många hittills kanske vilande förmågor behövs. Livskvalitet och långsiktighet behöver stå i centrum och alla måste få vara med och ge innebörd åt dessa begrepp. Inom ramarna för jordens bärkraft kan en mångfald av livsstilar, livsmeningar och framtidsvisioner utvecklas.

Det som är hoppningivande är att vi som människor och som medborgare i ett samhälle har stor makt att påverka. Genom att göra förändringen kan vi visa på lösningar. Ingen vet ur vägen framåt ser ut, men genom att många lokalt vågar tänka om och pröva nya vägar och dela med sig av erfarenheterna och av sin omsorg och omtanke kan vi sprida nya visioner och goda cirklar för framtiden. Eftersom vi är en del av problemet är vi också en del av lösningen. Omställningen kan starta här och nu.

⁵⁷ Boff, Leonardo, 2000. Cry of the earth, cry of the poor. Orbis Books, Maryknoll.

⁵⁸ Ziegler, Warren. Ways of Enspiriting. FIA International LLC. 1994

⁵⁹ Cooperrider, D. L., and D. Whitney. 1999. Collaborating for Change: Appreciative Inquiry. Barrett-Koehler Communications, San Francisco. Se även: Creelman, D. 2001. Interview: David Cooperrider and Appreciative Inquiry. *in* connection.cwru.edu/ai/uploads/ACF13FB.doc, editor.

Denna bilaga är skriven av 2008-01-27/Cissie Hultberg, Ambjörnsarps klimatgrupp, Hållbara Bygder

Sörjandets fem stadier enligt Elisabeth Kübler-Ross

Sorg drabbas vi alla av, förr eller senare. Det hot som klimatförändringarna utgör skapar sorg, sorgen att förlora det goda liv och de fördelar som många av oss som bor i Sverige trots allt har i jämförelse med de flesta andra människor på vår jord. Denna sorg botten också i rädsla, rädslan för vad ett nytt samhälle med ett annat sätt att leva kan ha att erbjuda oss.

Enligt Elisabeth Kübler-Ross går vi igenom fem stadier när vi sörjer. Vi går inte strikt igenom stadierna det ena efter det andra utan kastas ofta fram och tillbaka mellan dem.

1. Förnekelse

Förnekelsen är en naturlig reaktion på förlust och förändring. Vi är i chock. Vi vägrar att erkänna verkligheten som den är. I förnekelsen är vi skyddade tills vi är redo att ta itu med den smärta som förlusten orsakar oss. Vi möter ofta förnekelse när vi diskuterar klimathotet: 'Jamen så farligt är det ju inte, det finns forskare som hävdar att det inte är något större problem.' 'Jorden har varit utsatt för så många hot tidigare, så varför skulle vi inte klara detta också?'

2. Vrede

När vi så småningom fattar att vi håller på att förlora något för alltid övergår förnekelsen i vrede, gränsande till raseri. Vi blir arga på oss själva, på andra, på saker, på Gud. Men mest på dem som tar upp klimathotet: 'Sluta tjata om klimathotet varenda gång vi träffas, jag vet ju redan allt det där!'

3. Köpsläende

Om vi inte har kunnat se den sorgliga sanningen i ögonen under det första stadiet och har varit vrede på människor och Gud under den andra fasen, kan vi kanske lyckas ingå någon sorts överenskommelse som kan uppskjuta det oundvikliga: 'Om jag byter ut mina glödlampor mot energisnåla och sorterar soporna så kanske det räcker.'

4. Depression

När vi inte längre kan förneka för oss själva att vi kommer att drabbas av en stor förlust hamnar vi i en depression. Vi känner oss sorgsna, ensamma, övergivna, vi får skuld känslor. I detta stadium kan vi kastas tillbaka till de andra stadierna, vi kan bollas fram och tillbaka.

5. Accepterande

Om vi får tid och hjälp att arbeta oss igenom ovanstående stadier kommer vi att nå ett stadium då vi varken är deprimerade eller vrede över vårt öde. Vi inser att något har gått förlorat, våra drömmar har gått i kras, våra planer är inte längre relevanta. Vi är nu redo att ta itu med problemen även om vi känner oss sårbara. Men vi börjar må bättre. Ny forskning visar att ett aktivt och kollektivt engagemang inför klimathotet leder till att man mår bättre.

Hopp

Det som hela tiden finns med oss när vi går igenom dessa stadier är hoppet. Hoppet att saker och ting kan bli bättre, att vi trots allt kan göra något bra av den situation vi hamnat i. Det gäller även ångesten att världen rör sig mot klimatkaos – det finns hopp om att vi kan hindra temperaturen från att skena iväg. Men, det kommer att ställa oss inför många svåra val. Det är vad vi väljer att göra nu, som individer och som medborgare, som kommer att avgöra framtiden för kommande generationer. Vi har inte många år på oss och vi måste börja göra något nu. Om tio år är det försent.

